

Una navalla notable, feta al Vendrell (s. XIX)

RESUM

Les primeres navalles es coneixen des de l'Imperi Romà. Existeixen edictes prohibint-ne l'ús. La peça de grans dimensions que presentem avui prové del Vendrell i en situem la seva fabricació fa 125 anys; un cop desplegada amida 147 cm. Presenta curioses inscripcions i està profusament decorada amb uns 20 animals gravats. El taller de l'artesà que realitzà la peça ha estat localitzat recentment.

RESUMEN

Las primeras navajas se conocen desde el Imperio Romano. Existen edictos prohibiendo su uso. Esta gran pieza procedente del Vendrell se estima en 125 años y mide 147 cm una vez abierta. Presenta curiosas inscripciones y está profusamente decorada con unos 20 animales grabados. La casa del artesano que realizó la pieza ha sido localizada recientemente.

ABSTRACT

First clasp-knives dated from the Roman Empire. Existence of edicts prohibiting its use. This big piece from el Vendrell is 125 years old and measures 147 cm when opened. It shows curious inscriptions and is fully illustrated with around 20 engraved animals. The house of the artisan who made this piece has been recently localized.

Paraules clau: armes, navalla, navalla plegable, segle XIX, prohibicions.

Palabras clave: armas, navaja, navaja plegable, siglo XIX, prohibiciones,

Keywords: clasp-knife, folding knife, XIX century, prohibitions.

Xavier Sala i Aragó. Olot, 1939. Industrial, si bé mai no ha deixat afeccions ben diverses, que abasten les col·leccions d'armes blanques exòtiques, maquetes de motors de vapor i navalles dels segles XVII al XIX, entre d'altres.

La que més temps li ocupa són les armes civils antigues de tot el món i en especial les originades a Catalunya. Això l'ha portat a connectar-se amb experts mundials, i també amb conservadors de museus i col·leccionistes. La seva biblioteca conté obres especialitzades que ajuden a conèixer i completar amb molta concisió els orígens de cada peça, a més de detectar els nivells de qualitat i les possibles modificacions antigues o modernes.

Ha publicat nombrosos articles sobre les armes antigues catalanes o espanyoles, i és coautor del llibre "Pistoles, Trabucs i Pedrenyals. La producció d'armes portàtils a Catalunya de 1462 a 1869" (1995). Fou nomenat Expert Assessor de la col·lecció d'armes del Museu Etnogràfic de Ripoll, a més de requerir-lo des de diversos països per part de societats de col·leccionistes d'armes. La seva obra més recent, molt documentada i il·lustrada amb excel·lents fotografies del seu propi estudi, és "Catalunya i les armes de prestigi. Armes de foc 1550-1950" (2014).

Una navalla notable, feta al Vendrell (s. XIX)

Xavier Sala i Aragó

*mailto:*salaolot@gmail.com

Abans de centrar-nos en la navalla referida, exposem uns preàmbuls generals sobre aquests instruments tan units a la història de l'home i sobre els quals s'ha emprat molta tinta estudiant els seus orígens incerts.

En el llibre «*La navaja española antigua*»¹ es cita un document del 1490, d'Alfonso Fernández de Palencia: «*Novacula*»: *navaja: es instrumento de fierro muy agudo con que raen los pergaminos y también con que raen las barbas*. En general «*agudo*» no volia pas dir punxegut, sinó tallant. Naturalment pensarem que si tallava barbes i pergamins estem davant d'objectes als qui podem atribuir les variades utilitats de les modernes navalles, a més de servir per picar tabac i encendre foc emprant-los com esclavons o foguers. La dada que hem esmentat és antiga, però deixant a banda les navalles específiques de rasurar, les aportacions arqueològiques demostren l'existència d'aquests ganivets que es dobleguen, quatre o cinc segles abans de Crist. Si la documentació que disposem és confusa referint-se als orígens, almenys sabem per troballes arqueològiques, que ja s'utilitzaven navalles petites durant l'Imperi Romà, com és el cas de la navalla púnica excavada a Numància². Els mànecs de banya trobats a la vil·la romana d'Olmeda³, la navalla romana del segle I amb el mànec formant un cap de gall en os, trobada a Lleida⁴ o les navalles romanes procedents d'Anglaterra i d'altres països d'Europa.

Fulla i mànec de la navalla estudiada.

Si ens referim a exemplars amb bloqueig, que van proliferar el segle XVIII, no oblidem que el Deutsches Kilingenmuseum, de Solingen, conserva un ganivet viking del segle VIII, ornat amb un mànec d'os i equipat amb una osca o encaix per afixar la fulla. Si comentem les navalles d'usos múltiples, esmentarem l'extraordinària navalla de 1800 anys d'antiguitat, actualment al Fitzwilliam Museum, de Cambridge⁵.

La reduïda dimensió i la fulla sense punta es mantenen fins ben entrat el segle XVII, època de la qual ja ens han arribat exemplars datats, però, és a partir del segle XVIII i principalment el XIX, quan la navalla

es popularitza a Europa en forma d'exemplars que adopten dissenys i dimensions diverses, passant a tenir la fulla acabada en punta i generalment un sistema de bloqueig, que la converteix en una arma potencial. A causa d'aquestes característiques, en els successius edictes es va revalidant la prohibició de tenir-ne i usar-les. Una pragmàtica de Fernando VI,⁶ indica: [...] «prohibición de uso, venta y fábrica de armas cortas blancas, con extensión a los cuchillos de cocina y faldriquera con punta, y navajas de muelle con golpe o virola». Sobre el tema dels edictes se'n podria parlar llargament i explicar els sistemes d'afixar la fulla, com són la roda dentada, la molla de cop, la virola rotatòria, de rellotge amb codi secret, etc. però aquestes serien temàtiques de gran extensió, a part que són matèries ja tractades en la bibliografia hispànica.

Els exemplars antics predominants són pràctics objectes populars, però també hi havia qui gaudia i lluïa una navalla ben decorada i, fins i tot, d'un cert mèrit artístic.

Hi ha la tendència a pensar que la navalla és una arma. No podem negar que pot ser-ho, inclús existia un codi de duel força ben determinat, segons mostra el *Manual del baratero o arte de manejar la navaja*, editat el 1849⁷. Però la proporció d'actes violents causats amb aquests objectes és insignificant si considerem la immensa producció de navalles durant segles. Era el millor regal d'un pare o un avi a un nen, que se sentia valorat com un home en donar-li confiança. Representaven l'eina portàtil i polivalent que sempre es trobava a l'abast de la mà.

Els objectes vells en general, per més que estiguin fets manualment i salvant característiques locals, tendeixen a una certa repetició per causes d'hàbit, mercat, preu, funcionalitat o moda. El que suscita la nostra atenció és quan algun exemplar sobresurt perquè el seu autor és més exigent o capacitat i ha dedicat més atenció i temps en la seva elaboració, sigui per una comanda específica o per un caprici personal.

Les navalles de gran dimensió no eren excepcionals al segle XIX, això ho comprovem tant en il·lustracions contemporànies, com pels exemplars que hem pogut observar i que arriben a sobrepassar els 170 cm desplegats. També trobem referències escrites, com la del llibre «*Mis memorias*» de M. De las Nieves de Braganza y de Borbón⁸ relatant un fet ocorregut el dos de març de 1873, en la Tercera guerra carlina, quan l'autora, de camí entre Gironella i Prats de Lluçanès: «*el asesino, que venia por detrás, estaba junto*

a mí y no podía yo verle lo que tenía en la mano. Me contaron más tarde que era una enorme navaja, grande como una espada.....». Les grans navalles podien esdevenir una arma de defensa i intimidació, però en realitat s'adquirien com a objectes altament curiosos i decoratius, que admiraven als visitants. Les que es destinaven a reclam comercial d'un ganiveter, normalment eren aparents, però de poca qualitat.

A les imatges es mostra una navalla que, vista de lluny, podríem identificar com a procedent d'Albacete per la semblança amb les anomenades «de mirallets». Si la mirem atentament, però, ens adonarem que si bé s'alternen plaques de banya, amb bandes de llautó, no hi ha els mirallets característics, les decoracions no són iguals i tant les diferències en la forma del mànec, com de la fulla, ens indiquen una manufactura catalana, basant-nos en referències de navalles contemporànies procedents de Tarragona o Barcelona. Un dels motius d'interès és la dimensió de 147 cm desplegada. La confecció l'hem de considerar molt acurada, respecte a la qualitat mitjana de les navalles d'aquella època, amb fulla ampla d'acer perfectament forjada. Aquesta última ens descobreix la personalitat d'un bon artesà satisfet d'ell mateix. Però no solament era un artesà, sinó que se sentia un poeta, tal com es pot veure per les llegendes gravades a la fulla, que fan pensar que aquesta navalla la va fer per quedar-se-la.

Reproduïm les diferents inscripcions:

Costat A: *En la cim de una muntaña cantaba ab armonia un auCELL alaban los bells treballs que fa lo ganiveter del Vendrell José Pámies (Pámies poc llegible) i Oliver. 1898. Viva el pa del sercul i bendita mi querida.*

Costat B: *Atrás vive Dios por valiente que uno sea no tengo bastante en dos. Vivan las flores de abril. Un llum sense oli s'apaga. Despres de menjar ja mai tinc gana. Mayo de 1898.*

Detalls gravats de la navalla.

Un altre valor per destacar d'aquest curiós objecte són els dibuixos gravats a l'àcid, que representen una vintena d'animals, entre familiars i salvatges, molt ben combinats amb altres motius de decoració. El darrer, per qüestió de mida, és una formiga situada prop de la punta. És notable la qualitat i proporcions dels dibuixos, poc habitual tractant-se de navalles.

Ben remarcable ha estat el fet de poder conèixer quelcom respecte de l'autor d'aquesta navalla, fet que no sol ocórrer en les antiguitats, a causa que amb el temps van canviant de propietari i diluint-se'n el seu origen. La descoberta comença gràcies al bon amic Josep Maria Massip, naturalista de Banyoles, que em posa en contacte amb l'historiador Josep Maria Grau, de la Selva del Camp. Aquest facilita l'enllaç amb l'arxivera de l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès, Nati Castejón, qui localitza les dades següents i ens comunica:

«En el padró d'habitants de l'any 1900, apareix Josep Pàmies i Olivé nascut a Reus i resident al Vendrell des de fa vint-i-vuit anys. Ofici: ganiveter. Viu al carrer del mar, núm. 64. Està casat amb Rosa Pedret Barraquet, natural de Móra la Nova i tenen dos fills: Encarnació i Manel, aquest darrer consta que també és ganiveter».

Però la Sra. Castejón continuava la recerca i encara ens facilità més dades:

«Crec que aquest és el personatge que busqueu. El que sobta és que en consultar les matrícules industrials d'aquests anys no apareix. Si no pagava contribució és que no tenia obrador. En canvi, l'únic ganiveter que apareix en les contribucions és Isidre Freixes Culla, natural de Manresa, que fa vint i cinc anys que resideix al Vendrell i que viu al carrer Montserrat num 14.

Si l'autor, Josep Pàmies no pagava contribució, és que potser treballava amb Isidre Freixes, aquest últim possiblement amb categoria de mestre, el que li permetia disposar d'obrador propi. A Google Earth s'hi pot veure la casa de l'esmentat carrer del Mar, núm. 64, aparentment poc modificada.

I per acabar i gràcies a les nostres experiències en l'estudi de les armes antigues, podem considerar aquest exemplar –del qual en reproduïm les imatges–, com una de les velles navalles més curioses i interessants conservades.

Notes:

- 1.- Rafael Martínez del Peral Fortón. 3ra. edició 1995, p. 42.
- 2.- *Marfiles y azabaches españoles*. José Ferrandis Torres. Editorial Labor. Barcelona 1928. *Memoria de las (excavaciones) practicadas en 1919-20, presentadas por D. José Ramón Mérida y Blas Taracena*. Madrid. Revista de archivos, bibliotecas y museos. 1920.
- 3.- *Excavaciones en villa romana de la Olmeda*. Pedrosa de la Vega. Palència.
- 4.- *Excavaciones en Lleida*. Revista de Arqueología, año VIII, núm. 75. Juliol de 1987. Referència i fotografia a «Reflexiones sobre la Navaja antigua», Francisco José Medrano. P. 23. Editat actualment per Bobox Publishing, S.L.
- 5.- Veure web del museu i buscar «Swiss folding knives».
- 6.- Per bans publicats a Madrid de 27 de setembre de 1749, 3 d'abril de 1751 i 3 de juliol de 1754.
- 7.- Madrid, 1849. Imprenta de Alberto Goya.
- 8.- María de las Nieves era filla del Rei de Portugal i cunyada del pretendent Carlos VII. 3ª guerra carlina. Edició de 1934.